

ГРАНИЦА НА ПРОИЗВОДСТВОТО В СИСТЕМАТА НА НАЦИОНАЛНИ СМЕТКИ: СТРУКТУРИРАНЕ И НАЧИНИ НА ОБХВАЩАНЕ

Очертани са границите на производството в Системата на национални сметки (СНС) и се извеждат начини за тяхното обхващане в нея. Разгледано е структурирането по икономически дейности и институционални единици.

Изследвана е икономическата структура на СНС и обхванатите основни блокове и системи. Направен е познавателен анализ на структурните разрези, в които СНС обхваща производството. Посочени са затрудненията при съставянето на таблиците и сметките и причините, от които те произтичат.

Системата на национални сметки съдържа информация, която предоставя за анализиране и прогнозиране състоянието и развитието на икономиката общо и на отделни нейни сектори, икономически дейности, производствени единици и др. Въз основа на нея се разработват съответни икономически, социални, демографски и други политики, чрез които биха могли да се вземат решения на различни равнища. Тази информация придобива все по-голямо значение във връзка с приобщаването на страната към Европейския съюз за установяване и сравняване на различни показатели, характеризиращи тяхното равнище по отношение на страните – членки и на кандидатките за членство в него. Тя е необходима и за получаване на кредити от международни финансови институции.

Целта на изследването е да се очертаят границите на производството и да се посочат начини за обхващането им в СНС; да се разгледа структурирането по дейности в зависимост от обхвата им, както и да се направят изводи относно познавателните му възможности.

1. Граница на производството - структуриране

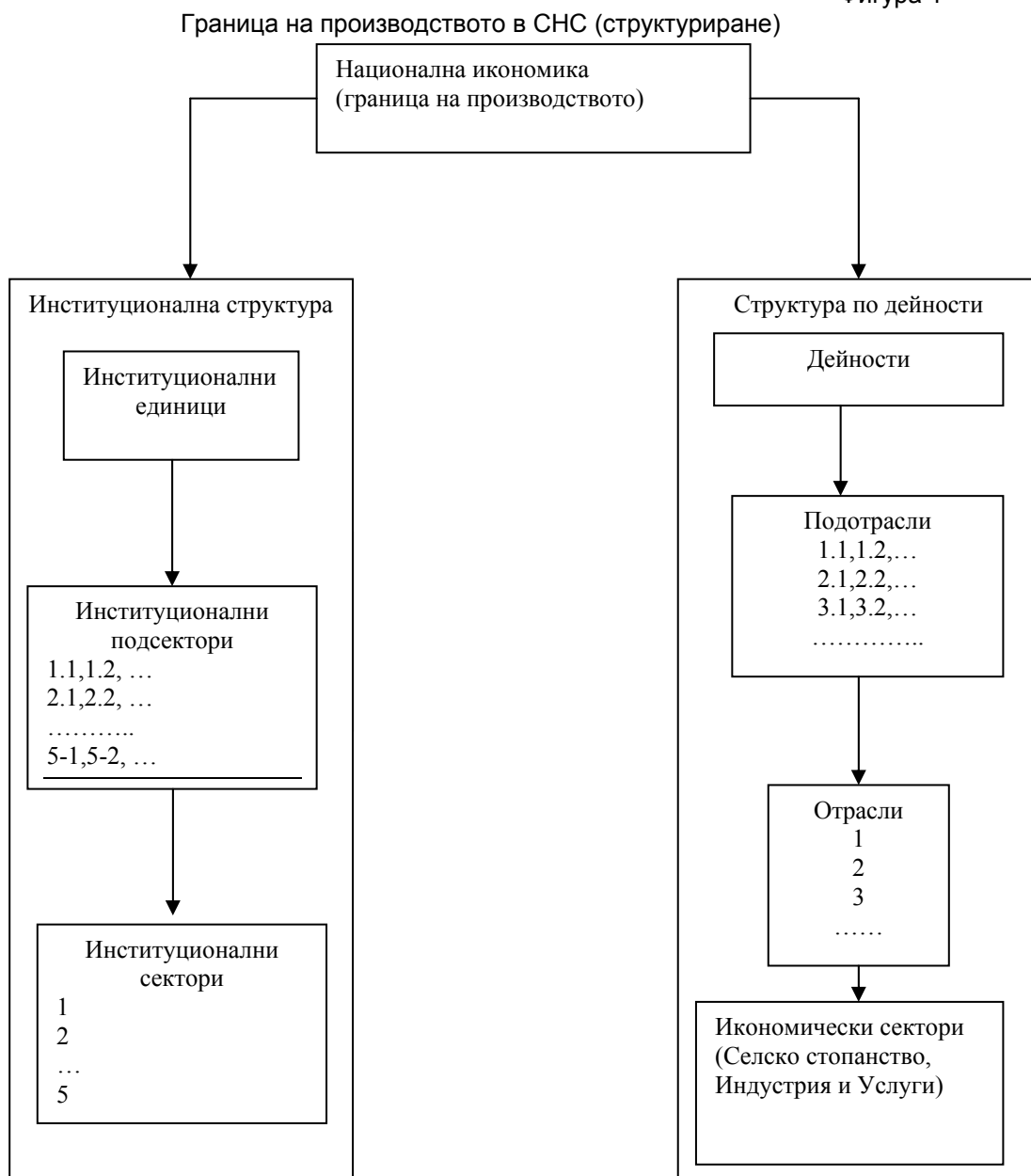
За структурирането на производството се използват два признака: *единият* е дейността и нейният вид, а *вторият* – икономическата единица и видът ѝ.

Дейностите в СНС са два вида: **еднородни** и **нееднородни**. Когато се наблюдават еднородни дейности, се прилага първият от признаците на структурирането. За нееднородни се използва вторият признак.

¹ Параскева Димитрова е ст.н.с. д-р в Икономически институт на БАН, секция "Макроекономика", тел: 9850595 (в. 835, 856), факс: 9882108.

Структурирането на производството в СНС в зависимост от двата признака е показано на фиг. 1.

Фигура 1

1.1. Институционална структура

Тя съдържа институционални единици, подсектори и сектори.

Институционалните единици са основните напълно отделяеми помежду си единици в СНС. Чрез тях се осигурява оптимален ред за организиране събирането и представянето на статистическите данни. Те имат следните основни черти:

- да притежават продукцията и активите и да могат да разполагат с тях при операции с други институционални единици;
- да взимат самостоятелни икономически решения и да се занимават с всякакъв вид стопанска дейност, за която носят материална и законова отговорност;
- да поемат финансови задължения от свое име, да приемат и да изпълняват всякакви ангажименти и задължения относно бъдещите си разходи и да сключват договори с други единици;
- да съставят пълния набор от сметки, вкл. баланс на активите и пасивите, които са необходими на Системата в страната.²

Самостоятелното поведение на тези единици при вземане на решения е непълно. То може да се мени във времето, тъй като в практиката се случва едни институционални единици да се контролират от други с по-висш ранг, от органите на държавното управление, застрахователни организации и т.н.

В съвременния свят съществуват **два** основни **вида единици**, които се класифицират като институционални:

1. *физически лица и групи лица* при домакинствата;

2. *юридически лица и обществени организации*, които контролират дейността им.

Към първия вид единици се отнасят всички физически лица и лицата на домакинствата, които извършват производствени дейности в своите стопанства. Цялото домакинство се третира като самостоятелна институционална единица, независимо от броя на членовете му. От това условие произтичат редица затруднения, дължащи се на:

1. Едновременната принадлежност на различните видове активи на няколко члена на едно и също домакинство. Тези членове могат да поемат върху себе си съвместни задължения, а част или всичките доходи да се използват от всички членове;

2. Разходите за хранене и за поддържане на жилището са резултат на колективни решения. Поради съвместния характер на притежание на активите и пасивите и поради общото вземане и реализиране на решенията е невъзможно съставянето на сметките за баланса на активите и пасивите и на други сметки. Това е причината, поради която домакинството се разглежда общо и се смята за институционална единица.

Некорпоративното предприятие, принадлежащо на един или няколко члена от домакинството, се приема за институционална единица. Изключение правят случаите, когато предприятието е квазикорпорация.

² Система национальных счетов 1993. ООН – статистический отдел, Комиссия европейских сообществ – интерес на Евростаат, МВФ, ОИСР, Всемирный банк. Брюксель, Люксембург, Вашингтон, Нью Йорк, Париж, 1998, с. 19.

Вторият вид институционални единици включват юридически лица и обществени организации, занимаващи се със стопанска дейност и осъществяващи различни видове операции от собствено име. Към тях се отнасят корпорациите.

Общото за тези единици е, че носят отговорност и се отчитат за своите икономически решения и действия пред членовете в тях. Много често самостоятелността им може да се ограничава в определена степен от други институционални единици. Като пример може да се посочи контролът, осъществяван от акционерите на дадена корпорация при реализиране на дейността ѝ.

Някои нетърговски предприятия, принадлежащи на домакинствата и на държавните органи, се наблюдават от Системата на национални сметки, както корпорациите. Когато за тези предприятия е възможно да се състави пълен набор от сметки, тогава те се разглеждат като квазикорпорации.

Типичната корпорация се характеризира като юридическо лице, създадено да произвежда стоки и услуги, реализирани на пазара. Този процес е източник на печалба или друга финансова изгода за собственика. Корпорацията може да е колективна собственост на акционери, които избират и назначават директора, отговарящ за общото ѝ управление. Те са единици, създадени в съответствие със закона.³

Корпорацията съществува независимо от другите институционални единици като например домакинствата и органите на държавното управление. Но е възможно последните да притежават акции от дадена корпорация. Тя се приема за резидент в страната, където се създава и регистрира. Когато корпорация има едновременно в няколко страни в едно или няколко поделения, занимаващи се с производство в продължителен период, тогава тези поделения се разглеждат като квазикорпорации. Те представляват самостоятелни институционални единици – резиденти в страните, където се намират и функционират.

Корпорациите се създават за производство на стоки и услуги за реализация.

Групирането на институционалните единици в сектори се извършва в зависимост от функциите, поведението и целите на тези единици. В СНС има **пет** взаимноизключващи се институционални сектора⁴:

1. сектор *нефинансови корпорации*;
2. сектор *финансови корпорации*;
3. сектор *органи на държавното управление*;
4. сектор *нетърговски организации, обслужващи домашните стопанства*;
5. сектор *домакинства*.

Секторът нефинансови корпорации съдържа всички институционални единици, произвеждащи стоки за пазара и осъществяващи нефинансови услуги. Към тях се отнасят:

- болници, детски градини, училища, колежи, институти, университети, които получават заплати за извършените от тях

³ Система национальных счетов 1993. ООН, с. 52.

⁴ Пак там, с. 89.

услуги, но имат възможност да възстановят текущите си производствени разходи чрез такси и други доходи;

- търговски асоциации, финансирани чрез плащане от нефинансови корпоративни и некорпоративни предприятия, които съдействат за тяхното развитие и защитават интересите им.

Секторът финасови корпорации включва институционалните единици, занимаващи се с финансово посредничество или извършващи спомагателна финансова дейност. В него влизат нетърговски организации, осъществяващи пазарно производство с финансов характер (например застраховане) и нетърговските организации, финансирани чрез плащане от финансови предприятия, които съдействат за тяхното развитие и защитават интересите им.

Секторът органи на държавното управление се състои:

- от органите на правителството, регионалните (областните) органи за управление, местните органи за управление и органите за социално осигуряване, които се създават и контролират от органите за управление;
- нетърговски организации, занимаващи се с непазарно производство, които се контролират и финансират от органите на държавното управление и/или от фондовете за социално осигуряване.

Секторът нетърговски организации, обслужващи домакинствата, се образува от всички нетърговски организации–резиденти, които предоставят на домакинствата непазарни стоки и/или услуги. От тях се изключват нетърговските организации, контролирани и финансирани от органите на държавното управление.

Секторът домакинства обединява всички домакинства, които са резиденти в страната. В него се включват и тези домакинства, част от членовете на които се намират в болнични заведения, пансионати за възрастни, манастири, затвори и други за продължителен период.

Некорпоративните предприятия, принадлежащи на домакинствата, също се разглеждат като съставна част на сектора, а не като самостоятелна институционална единица.

Подсектори на институционалните сектори.

Всеки от петте сектора има подсектори. Кръстосаната класификация на институционалните единици по сектори и видове на тези единици се представя на табл. 1.⁵ Тя съдържа информацията относно взаимозависимостта между институционалните сектори (по стълбове) и корпорациите, органите на държавното управление и нетърговските организации (по редове).

Когато финансовите корпорации и квазикорпорации се различават съществено от нефинансовите, тогава всички институционални единици от определен вид се групират в рамките на един и същ сектор. Изключение правят нетърговските организации. По този начин:

- всички нефинансови корпорации и квазиорганизации се отнасят към сектора нефинансови корпорации;

⁵ Пак там, с. 91.

- всички финансови корпорации и квазикорпорации се причисляват към сектора финансови корпорации;
- всички органи на държавното управление, вкл. фондовете за социално осигуряване, се отнасят към сектора органи на държавното управление;
- всички домакинства принадлежат към сектора домакинства.

Нетърговските организации могат да присъстват във всеки от петте сектора, без сектора домакинства. Тяхното приобщаване зависи от целта, която те преследват и какви единици ги контролират и финансират.

Таблица 1

Институционални единици по типове, кръстосано класифицирани по сектори

Тип на институционална единица	Сектор нефинансови корпорации	Сектор финансови корпорации	Сектор органи на държавното управление	Сектор домакинства	Сектор нетърговски организации, обслужващи домакинствата
Корпорации (вкл. квази-корпорации)	Нефинансови корпорации (вкл. квазикорпорации)	Финансови корпорации (вкл. квазикорпорации)			
Органи на държавното управление					
Домакинства				Домакинства	
Нетърговски организации	Нефинансови пазарни нетърговски организации	Финансови пазарни нетърговски организации	Непазарни нетърговски организации и финансирани органи на държавното управление		Непазарни нетърговски организации, обслужващи домакинствата

Секторът нефинансови корпорации или квазикорпорации представлява съвкупност от следните подсектори:

- държавни нефинансови корпорации;
- национални частни нефинансови корпорации;
- нефинансови корпорации, намиращи се под чуждестранен контрол.

Секторът финансови корпорации и квазикорпорации е резултат от групирането на подсекторите:

- централна банка;
- други депозитни корпорации (в т.ч. парично-депозитни корпорации и др.);
- други финансови посредници без застрахователни корпорации и пенсионни фондове;
- спомагателни финансови единици;
- застрахователни корпорации и пенсионни фондове.
- този сектор може допълнително да се подраздели в зависимост от осъществявания контрол върху тях, а именно:
 - държавни финансови корпорации;
 - национални частни финансови корпорации;
 - финансови корпорации, намиращи се под чуждестранен контрол.

При сектора органи на държавното управление се прилагат два метода за неговата разбивка на подсектори. Според първия делението на подсектори е в зависимост от размера или значимостта на фонда за социално осигуряване в страната, а според втория то е в зависимост от управлението на тяхната дейност.⁶

Разбивката на сектора на подсектори по първия метод е:

- орган – централно правителство;
- регионални (областни) органи на управление;
- местни (селищни) органи на управление;
- фондове за социално осигуряване.

Чрез алтернативния втори метод секторът органи на държавното управление се разделя на подсекторите:

- централно правителство плюс фонда за социално осигуряване, действащи на равнище централно правителство;
- регионални (областни) органи на управление плюс фонда за социално осигуряване, действащи на равнище регионални органи на управление;
- местни (общински) органи на управление плюс фонда за социално осигуряване, действащи на равнище местни органи.

Сектор домакинства се разделя на подсектори в зависимост от:

а) вида на дохода, представляващ източник за доход на домакинствата;
б) въз основа на икономически, социално-икономически или географски критерии.

При разделянето на сектора домакинства на подсектори в зависимост от източника на дохода им се използват следните видове доходи:

1. **смесени доходи на работодателите.** Те се получават от собствениците на некорпорирани предприятия на домакинствата и от използване на наемен труд;
2. **смесени доходи от самонаети работници.** Те са резултат от доходи на собственици от некорпоративни предприятия на домакинствата, без да се използват наети работници;
3. **заплащане на труда на наетите работници;**
4. **доходи от собственост и трансфери.**

Секторът на домакинствата се състои от четири подсектора:

- работодатели;
- самонаети работници;
- наети работници;
- получатели на доходи от собственост и трансфери.

1.2. Структура по дейности

Когато институционалните единици се анализират като производители, тогава се дефинират понятията предприятие, производствена дейност и се извършва класификация на видовете производствена дейност. Тя определя понятията “заведение” и “отрасъл”, които са в съответствие с базовите определения на видовете икономическа дейност и единиците за

⁶ Пак там, с. 105.

статистическо отчитане, приети в третия вариант на Международната стандартна отраслова класификация (МСОК) на всички видове икономически дейности⁷ и Национална класификация на икономическите дейности – версия 2001.⁸

Институционалната единица, занимаваща се с производство, се дефинира като предприятие. То може да бъде корпорация (квазикорпорация), нетърговски организации или некорпоративна единица. Корпоративното предприятие и нетърговските организации се класифицират като пълноценни институционални единици. Некорпоративно предприятие се използва само, когато произвежда стоки и услуги. Следователно понятието “некорпоративно предприятие” обхваща само тези видове дейности на едни или други единици, които са свързани с производство на стоки и услуги.

Отделното предприятие (особено големи корпорации) може да извърши различни видове производствени дейности, тъй като няма ограничение за неговия размер. Ако предприятията се групират въз основа на тяхната основна дейност, то е възможно тези групи да бъдат твърде разнородни в зависимост от осъществявания в тях производствен процес и спрямо произведените в тях стоки и услуги. Затова анализът на производството, в който технологичните процеси играят важна роля, би трябвало да се базира на изучаването на такива групи производители, осъществяващи един и същ вид производство. Това изискване довежда до необходимостта институционалните единици да се разделят на по-малки, но по-еднородни единици. Те се наричат “заведения” в Системата за национални сметки. Обединенията на заведенията с еднородна дейност в групи спомагат за формулирането на отраслите в СНС.⁹

Посредством понятието производствена дейност се дефинират понятията “заведение” и “отрасъл”.

Производствена дейност. Производството е процес или дейност, която се осъществява под контрола и отговорността на определена институционална единица. То отговаря на изискванията, залегнали в концепциите за производството. Според тях всяка дейност може да се опише и класифицира чрез характеристиките:

- вид на произведените стоки и услуги;
- вид на използваните в производството ресурси;
- използвана в производството технология;
- начини на използване на произведената продукция.¹⁰

Класификацията се извършва чрез Международната стандартна отраслова класификация (МСОК) на икономическите дейности на четири равнища: клас, група, подраздел и раздел (категория). На равнище подраздел и група съществено значение има характерът на стоката или услугата, произведени като основен продукт на разгледания вид дейности. Тук се има пред вид съставът и етапите за изготвяне на продуктите и тяхното функционално предназначение. Чрез тези критерии се формулира базата за

⁷ Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности (МСОК), Rev. 3, Нью Йорк, ООН, 1996.

⁸ Национална класификация на икономическите дейности – версия 2001 [НКИД – 2001]. НСИ, 2001.

⁹ Сметките Производство и Образуване на дохода се съставят за отрасли и за сектори.

¹⁰ Система национальных ..., с. 115.

класификация на производствените единици въз основа на сходството на използваните от тях суровини и източниците на търсене на произведените стоки и услуги. На същото равнище могат да се прилагат още два критерия – предназначение на стоките и услугите и реализираните ресурси, процеса и технологията на производството.

В СНС се прави разлика между основна и вторична дейност и спомагателна дейност.¹¹ Последната има предназначението да осигури извършването на основната и вторичната дейности. Затова в Системата и в МСОК тя се разглежда като неразделна част от тези дейности. Следователно: 1) продукцията на спомагателната дейност не се разглежда като самостоятелна категория и не се отчита и регистрира отделно в Системата. 2) всички ресурси, потребени в процеса на спомагателната дейност, като материали, труд, потребление на основния капитал и др. се отчитат в състава на ресурсите, изразходвани при основната и вторичната дейности; 3) не може да се отдели добавената стойност, получена като резултат от спомагателната дейност.

Предприятие. Този термин служи за обозначаване на институционална единица в СНС. Приобщаването на предприятията към даден отрасъл се основава на типа на изпълняваната от него основна дейност. Това става чрез разделяне дейността на предприятието на отделни части – единици. Те се наричат “единици от един вид дейност”. Така всяко предприятие може да се раздели на една или няколко единици. Те вече се класифицират по вид дейност. Образуваните единици се характеризират с производството на еднородна продукция. За нея се предполага, че структурата на разходите и използваната технология за производство имат един и същ характер, различаващ се съществено от предприятието, разглеждано общо.

Предприятията могат да разменят (комплектоват) своето производство в различни територии (области) на страната. Те се класифицират и по териториален признак. Според него териториално обособена единица е тази, която осъществява производствената си дейност или си взаимодейства с други единици в едно място. Това деление съдържа само един аспект и не включва видовете реализирана дейност. Ето защо тази класификация е непълна.

Заведения и отрасли. Понятието “заведение” има два аспекта – вид на дейността и месторазположение. Заведенията се определят като предприятие или част от него, териториално разположено на едно място. То осъществява само един вид производствена дейност. Заведение е и предприятие, за което голямата част от добавената стойност се създава в процеса на основната му производствена дейност.¹²

Когато единицата извършва една или няколко вида вторична дейност, то нейният размер не трябва да превишава основната дейност. Когато вторичната дейност е основна, тогава се приема, че тя се произвежда в друго заведение, различно от заведението с основна дейност.

¹¹ Това са широко използвани понятия и затова не се обясняват.

¹² Система национальных ..., с. 118.

Данните, които имат значение за заведенията и които охарактеризират неговата производствена дейност, са:

- включени в сметка производство и сметка образуване на дохода;
- числеността на работниците, тяхната категория и количеството отработени часове;
- оценка за използвания основен капитал и земята;
- оценка за изменението на запасите от материалните оборотни средства и общото натрупване на основния капитал.

Понятието “отрасъл” в СНС¹³, МСОК¹⁴ и НОК¹⁵ означава, че той се образува от група заведения, занимаващи се с един и същ или аналогичен вид дейности. Отрасълът се състои от всички заведения, обхващащи един клас от МСОК и извършващи един и същ вид дейност.¹⁶ На по-агрегирано равнище на класификацията (т.е. на равнище групи, подраздели и раздели на МСОК) отрасълът се състои от групи заведения, извършващи аналогични видове дейности. Следователно чрез него се получава информация за икономическите дейности.

Понятието отрасъл се въвежда и за производители, неучастващи на пазара. Обобщено отрасълът се състои от групи заведения, занимаващи се с един и същ вид производствена дейност. Групирането им е независимо дали институционалните единици, които съдържат заведенията, са производители за пазара или не. Разликата между пазарното и непазарното производство при дефинирането на отрасъла се търси в другия аспект на производствената дейност. Напр. сферата на здравеопазването може да се състои от групи заведения, едни от които са производители за пазара, а други се считат за непазарни производители, т.е. те извършват безплатно услуги или по икономически незначими цени.

Понеже разликата между пазарните и другите видове производства се основава на критерии, несвързани с характера на дейността, възможно е да се направи кръстосана класификация на заведенията по видове дейности и типа на произвежданата продукция. Тази класификация е: **пазарна, за собствено производство и непазарна**. Така се разграничава пазарното производство от другите видове производства в рамките на един и същ отрасъл.

Налице е несъответствие между видовете дейности и типовете продукти, т.е. между отраслите и продуктите. Понякога чрез няколко вида дейности могат да се произвеждат едновременно няколко типа продукти. В същото време един и същ продукт да е резултат от извършването на различни производствени процеси.

Когато два или повече продукта се създават едновременно посредством една и съща производствена дейност, тогава те се наричат “съвместни продукти”. Като пример може да се посочи убиването на животни в клиниката. Като резултат от тази дейност се получават месо и кожа. Тези продукти са съвместни.

¹³ Пак там

¹⁴ Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономических деятельности (МСОК). Rev. 3. Нью Йорк, ООН, 1996.

¹⁵ Национална отраслова класификация (НОК). С., НСИ, 1998.

¹⁶ Система национальных..., с. 120.

Взаимовръзката между класификациите на видовете дейности и на основните продукти се основава на физическите характеристики на стоките и на извършените услуги. Това означава, че на всеки вид дейност в МСОК¹⁷ съответства само един тип продукт, посочен в класификацията на основните продукти в Системата.

Списъкът на отраслите, които се наблюдават от статистиките в отделните страни, е различен. Той се обуславя от характера на дейностите, осъществявани във всяка страна.¹⁸ Отраслите, които се наблюдават от нашата статистика¹⁹ се групират в **икономически сектори**: селско и горско стопанство, индустрия и услуги.

Познавателен анализ. СНС в качеството си на макроикономическа познавателна система извършва структуриране на производството чрез очертаване на неговите граници чрез групиране. То влияе върху съдържанието и величините на показателите за него. Изводите, които могат да се направят, са:

- структурирането на производството е: по институционална структура и по структура на дейностите. Тези основни структури са: институционална единица, сектори и подсектори и заведение, подотрасъл, отрасъл и икономически сектор;
- чрез структурните разрези се задава съдържанието и обхвата на агрегатните показатели на СНС за производството;
- конкретизацията на концепцията за производството по отрасли, сектори, групи продукция и видове производители влияе върху интерпретацията на предмета на показателите и върху съдържанието и обхвата им. Затова е необходимо точно да се формулират понятията производствена дейност, заведения, подотрасли и отрасли.

Възникват въпроси по структурирането на производствената сфера:

1. Начинът на деление на секторите зависи от вида на непрекъснато водения анализ за нуждите на държавното управление, потребностите на лицата, вземащи решения, относно провежданата от тях политика, наличната информация, икономическите условия и институционалната структура в дадена страна. Така СНС в страната създава макроикономическа информация по сектори и подсектори съобразно потребностите на икономическия анализ. Тогава възниква въпросът - в състояние ли е тя да изпълнява ролята на познавателна система за състоянието на икономиката за тях? Според нас – да, но само на макро равнище, защото при него се

¹⁷ Международная стандартная отраслевая классификация...

¹⁸ Основните отрасли в Полша са: мебелна промишленост, конфекция, каменовъглена промишленост, промишленост за моторни возила, корабна промишленост, цветна (медна) промишленост, черна металургия, желязодобивна промишленост и т.н. За Норвегия те са: производство на суров петрол, производство на газ (натурален и обработен), риболов и рибно производство, производство на алуминий, рафиниране на петролни продукти, хартиена промишленост, дърводобивна и дървообработваща промишленост, производство на съоръжения за телекомуникации и т.н., публикувани в Unstained Handbook of Statistics Manuel. United Nations Conference on trade and Development, United Nations, New York, Geneva, 2000, с. 182.

¹⁹ Отраслите, които се наблюдават от българската СНС, се публикуват в ежегодните издания на Националния статистически институт

неутрализират различията в агрегатите. На по-ниско равнище различията могат да се засилят.

2. Подразделянето на българската икономика чрез разгледаните по-горе институционални сектори и подсектори, на отраслите и подотраслите и икономическите сектори не трябва да бъде произволно. То е важно условие за осигуряване на сравнимост и съпоставимост на данните за нашата икономика с икономиките на други страни. Това е фундаментален въпрос за нашата икономическа статистика и СНС, тъй като показателите за производството са агрегатни. Според нас за секторите и подсекторите те трябва да се образуват чрез подходящо сумиране на данните за институционалните единици. Тук възниква проблемът за тяхното получаване в съответствие с изискванията на Системата за съпоставимостта им. За да бъде изпълнено това условие е необходимо: да съществува по-пробна информация за наблюдаваните единици в българската статистика; получаването на показателите за институционалните сектори и подсектори от производството да се обуславя от прилаганата концепция за него в Системата; съдържащите се в нея дефиниции и интерпретации за производствена дейност да са общовалидни за всички страни, които прилагат методологията на СНС- на тази основа да се извършва групирането на институционалните единици в сектори и подсектори в нашата статистика.

3. Класификациите на дейностите, на отраслите и подотраслите и на икономическите сектори, използвани в Системата, влияят също върху обхвата на показателите. Колкото по-адекватни са те, толкова по-точна ще бъде информацията за тях.

Разгледаните понятия - дейност, производствена дейност, заведение, отрасъл и подотрасъл се основават на двете концепции за производството, дефиниции, правила за отчитане и класификации. Тяхното точно дефиниране оказва съществено влияние върху предмета на показателите, получавани чрез тях, върху съдържанието и обхвата им.

Следователно структурните разрези, чрез които СНС обхваща производството влияят върху начина на изчисляване на показателите и обхвата им, а също върху числовата им величина. Те са съществен определител на СНС за производството и предоставят макроикономическа информация за отраслите и подотраслите и за институционалните сектори и подсектори.

4. Съществуват много затруднения при определяне обхвата на дейностите като основни или вторични (особено при разпределянето на разходите за всяка от тях) и при групирането им в подходящи отраслови структури. Възниква въпросът - не са ли тези затруднения една от причините за адекватно преструктуриране на производството в страната и за получаване на реална статистическа информация? Така напр. има много проблеми при отчитане на дейностите от частния сектор и за реалността на тази информация, публикувана в статистическите справочници.

5. Производството на едни и същи стоки и услуги може да се реализира чрез различни производствени методи. Няма еднозначно съответствие между видовете дейности и произведените чрез тях стоки и услуги. При производството на няколко вида стоки е възможно да се използват различни видове ресурси. Например производството на електроенергия може да става

чрез изгаряне на въглища, нафта, мазут, да е резултат от трансформирането на атомната енергия или чрез вода посредством хидроцентрали. Ако продукцията се оценява чрез разходите, тогава няма съответствие между една единица електроенергия, произведена по всеки от начините.

6. В съответствие с изискванията на МСОК предприятията могат да се групират по видове основна дейност, а след това да се обединят в отрасли и подотрасли. При това обединение е възможно някои от отраслите да се окажат твърде разнородни. Причина е наличието на няколко вида вторична дейност в основни предприятия, които значително се различават от основната дейност. За да се отделят групата производители, чиято дейност има по-еднороден характер, предприятието се подразделя на по-малки, но по-еднородни единици. Това по-детайлно разчленяване на дейностите в предприятията затруднява тяхното обединяване в отрасли от еднородни дейности.

Следователно структурните разрези, в които СНС обхваща производството, трябва да бъдат подбрани така, че те да бъдат важен определител на показателите и на данните за нея, да позволяват те да бъдат съпоставими с международните.

2. Начини за обхващане на производството. Отчетно-статистически апарат. Сметки, таблици и зависимости между тях

Статистическите данни от предприятията, организациите, институциите, домакинствата и др. се представят в матрици (таблици) и сметки, които имат различна детайлизация и съдържание в зависимост от тяхното структуриране. Конкретизацията на концепцията за производството по отрасли, сектори, групи продукция и видове производители влияе върху интерпретацията на предмета на показателите и върху съдържанието и обхвата им.

Предназначението на всички таблици и сметки е да дадат в определени позиции от нея на различни показатели за производството. Те могат да се получават пряко, чрез сумиране на данни и чрез пренасяне на данни за крайни резултати от др. таблици.

Таблиците, които се съставят в българската статистика за производството, са: интегрирана икономическа сметка, сметка Производство, таблица Ресурси-използване, таблица Разход-производство, таблица за Кръстосаната класификация на статиите на сметка Производство по отрасли и институционални сектори, производни и аналитични таблици Разход-производство и др. съставни таблици на сметка Производство.

Централната икономическа структура на СНС се състои от следните блокове:

- интегрирана икономическа сметка, представляваща пълна съвкупност на сметките на институционалните сектори и на останалия свят, а също сметка Операции (и др. потоци) и сметка Активи и пасиви;

- таблица Ресурси-използване, в съответствие с видовете икономически дейности и сметка Операции със стоки и услуги, в зависимост от типове продукти;
- тримерен анализ на финансовите операции и на запасите от финансови активи и пасиви, които пряко отразяват отношенията между секторите;
- финансов анализ, чрез който определени операции на институционалните сектори се представят в съответствие с тяхното целево предназначение;
- демографски таблици и таблици на заетостта.
- Само част от сметките в нея се отнасят до производството. Общият ѝ вид е даден на табл. 2. Съдържанието и анализът на елементите в централната икономическа структура се осъществява в по-нататъшното изложение.

Таблица 2

Опростена форма на интегрираната икономическа сметка

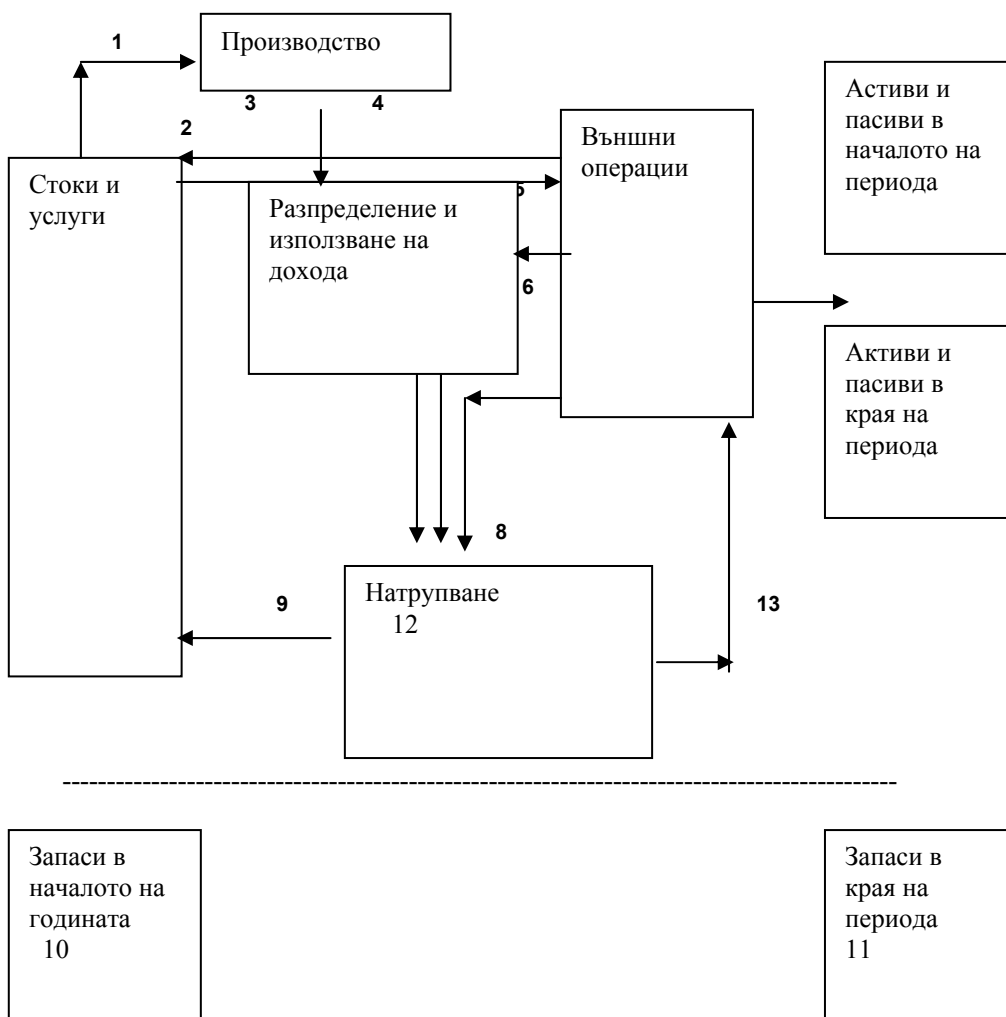
Стоки и услуги	Останалият свят	Цялата икономика	Институционален сектор	Операции, балансираща статия, активи и пасиви	Институционален сектор	Цялата икономика	Останалият свят	Стоки и услуги
Сметка текущи операции ----- Използване					Ресурси			
Сметка натрупване ----- Изменение на активите					Изменение на пасивите и на чис-тата стойност на капитала			
Баланс на активите и пасивите ----- Активи					Пасиви и чиста стойност на капитала			

Интегрираната икономическа сметка заема централно място в структурата на отчетността и дава разностранна представа за икономиката на дадена страна. Чрез нея се получават пряко агрегатите за дадена икономика като сума от данни, получени чрез различни операции.

Опростена схема на интегрираните икономически сметки се представя на фиг. 2.²⁰

²⁰ Система национальных..., с. 56.

Фигура 2
Схематично представяне на интегрираните икономически сметки
за цялата икономика

където означенията са: 1 – произведена продукция; 4 – износ; 2 – междинно потребление; 5 – внос; 3 – добавена стойност; 6 – а) първични доходи; б) текущи подоходни данъци и т.н.; в) отчисления за социалното застраховане и др. социални възможности; г) изменение на чистата стойност на средствата на домакинствата в пенсионните фондове; 7 – капитални трансфери; 8 – спестявания, нето; 9 – а) изменение на запаса на материалните оборотни средства; б) бруто натрупване на основния капитал; в) придобиване минус излизане на ценности; 10 – запаси в началото на периода: а) нефинансови активи; б) финансови активи; в) пасиви; г) чиста стойност на капитала; 11 – запаси в края на периода: а) нефинансови активи;

б) финансови активи; в) пасиви; г) чиста стойност на капитала; 12 – натрупване: а) придобиване минус излизане на непроизводствени нефинансови активи; б) операции с финансови инструменти; в) други изменения в обема на нефинансовите и финансовите активи; г) преоценка на нефинансовите и финансовите активи; 13 – чисто кредитиране, други изменения в обема на нефинансовите и финансовите външни активи, преоценка на нефинансовите и финансовите външни активи.

Сметка Текущи операции. В нея се съдържа информация за институционалните сектори, които са показани по стълбовете както за използването, така и за ресурсите. Тази сметка е разбита на три подгрупи: сметка Текущи операции, сметка Натрупване и Баланс на активите и пасивите. *Сметка Текущи операции* отразява производството, разпределението и преразпределението на дохода, показвайки как разполагаемият доход се използва за крайно потребление. *Сметка Натрупване* разкрива измененията на активите и пасивите (т.е. чистата стойност на капитала) за даден период. *Балансът на активите и пасивите* описва запасите на активите и пасивите, а също разликата между тях за състоянието в началото и края на периода. На сектора “останалия свят” се отделя специален стълб. Балансът за операциите със стоки и услуги се извършва за цялата съвкупност операции с тях.

Информация за цялата икономика се получава чрез таблицата на интегрираната икономическа сметка. В нея се съдържа стълб за нея. Тя се получава чрез сумиране на данните на институционалните сектори. Така се изчисляват пряко агрегатите за дадена икономика като суми от данни, намерени чрез различни операции.

2.1. Сметка Производство

Сметка Производство обхваща резултатите от производството (произведената продукция за пазара, за собствено крайно използване и друга непазарна продукция) и разходите (използването на стоките и услугите при производството на тази продукция (междинното потребление)). **Тя позволява да се отдели добавената стойност като една от основните балансиращи статии в СНС.**

Сметка Производство се съставя както за заведения и отрасли, така и за институционални единици и сектори. Така се осигурява в рамките на цялата система съгласуваност между количествените оценки на произведената продукция на институционалните единици, заетите в производството и т.н. Според нея продукцията на дадена институционална единица се определя чрез сумиране на продукцията на заведенията, влизаци в съвкупността. Ако тази информация е неточна, такава ще бъде и информацията за институционалните единици и секторите.

От сметка Производство за институционални единици и сектори могат да се получат резултатите за произведената продукция (в т.ч. за пазара, за собствено крайно използване и друга непазарна), данъците с изключение на субсидиите, добавената стойност, БВП, потреблението на основния капитал, добавената стойност (нето) и чистия вътрешен продукт за цялата икономика, за нетърговските организации на домакинствата, домакинствата, сектор органи на държавното управление, финансови и нефинансови корпорации.

Следователно основните елементи на сметка Производство са три: произведена продукция, междинно потребление и потребление на основния капитал.

Балансиращата статия на сметка Производство е добавената стойност. Нейното изчисляване става на обща и на чиста основа, т.е. преди и след изваждането на потреблението на основния капитал. Така добавената стойност се намира, като от произведената продукция се приспадне междинното потребление и потреблението на основния капитал. Тъй като добавената стойност отразява допълнителната стойност, която се създава в процеса на производството, тя трябва да се измерва на чиста основа. Това се дължи на обстоятелството, че потреблението на основния капитал представлява издръжката на производството.

В сметка Производство се съдържа **сметка Стоки и услуги**. Чрез нея се получава информация за всички ресурси (произведена продукция, вноса на стоки и услуги, данъци и субсидиите върху продуктите) и за използването на стоките и услугите (междинно потребление, съотношението на разходите за крайно потребление и фактическото крайно потребление, общото натрупване (в т.ч. общо натрупване на основния капитал, изменение на запаса от материални оборотни средства, придобити минус излезли ценности и износ за цялата икономика по групи продукти). "Обхватът на тази статия зависи от порядъка на статистическата оценка на произведената продукция. Тази част, която не е включена в стойността на продукцията и не се отнася към никой конкретен сектор или отрасъл, е ресурс за цялата икономика"²¹.

Същественото за сметка Стоки и услуги е, че тя дава информация за крайното (фактическото) потребление. Характерна нейна особеност е, че в нея балансът съществува само между цялото използване и всичките ресурси, но не за всеки вид операции.

Сметка Стоки и услуги съдържа (както за групи продукти, така и цялата икономика) съотношението между общия обем продукция и общия обем на тяхното използване"²². Тя служи като база за построяване на баланса на ресурсите и използването. За цялата икономика и за групите продукти тази сметка показва всички ресурси за производството на продукцията и вноса, а също стоките и услугите, използвани за междинно потребление, крайно потребление, бруто натрупване за основния капитал и износ.

2.2. Таблици Ресурси-използване и Разход-производство.

Системата съдържа съвкупност от взаимосвързани таблици на ресурсите и използването, както и симетрични таблици"²³ "Разход-производство". Чрез тях се осигурява възможност да се осъществява непрекъснат анализ на процеса на производство.

Таблица "Ресурси-използване" обхваща произведената продукция по отрасли, разходите (междинното потребление) за нейното производство и добавена стойност като резултат от него. Чрез съставяне на симетрична

²¹ Пак там, с. 37.

²² Пак там, с. 357.

²³ Симетрична е таблицата, която съдържа по редове и стълбове еднакви класификации или единици (т.е. еднакви групи продукти). Ако в таблицата съвпадат броят на ресурсите и броят на отраслите, то тази матрица е квадратна, но не е симетрична.

таблица Разход-производство може да се анализират резултатите на отраслите и продуктите чрез разбивка на сметка Производство и образуването на дохода, както е направено в сметка Стоки и услуги,. В повечето случаи таблица Ресурси-използване е правоъгълна (броят на продуктите е по-голям от броя на отраслите).

Таблиците Разход-производство и Ресурси-използване имат две **познавателни цели** – статистическа и аналитическа. Те служат като основа за:

- проверка на съгласуваността на статистическите данни за потоците на стоките и услугите, получени от различни източници;
- наблюдаване на промишлените предприятия;
- проследяване на разходите на домакинствата;
- обзор на инвестициите;
- външнотърговската статистика и т.н.

“Системата за статистическа отчетност общо и таблица Разход-производство служат като координираща основа за оценка на равнището на производството. Данните в тях осигуряват съгласуваност на използваните определения и класификации от концептуално гледище, а по отношение на структурата на отчитането – числова съпоставимост на данните, получени от различни източници”²⁴.

При съставянето на таблица Разход-производство **възникват затруднения**, свързани с прилагането на концепциите за производството, съгласно методологията на СНС. Те произтичат от:

- статистическата единица;
- начина на получаване на данните за отрасъла, които са резултат от групирането на данните за заведенията, а не чрез обобщаване на информацията на институционалните единици;
- различието между основната, вторичната и спомагателната дейности, играещи важна роля при съставянето на симетричната таблица.

За стойностната оценка на ресурсите и използването се прилага равенството: *всички ресурси (произведена продукция + внос) = междинното потребление + износ + крайно потребление + общо натрупване (цялото използване)*.

Движението на стоките и услугите се проследява от производителите до потребителите им. Детайлното разглеждане на тези потоци се нарича “метод на стоките потоци”.

В дезагрегираната таблица Ресурси-използване са представени групата продукти. Групирането на стоките и услугите се основава на класификацията на основните продукти, валидна за всяка страна. За България тя е “Национална класификация на стоките и услугите”²⁵.

Чрез таблицата “Ресурси-използване (отраслова продукция)” по редове се получава информация за използваната продукция по видове: на селското

²⁴ Система национальных..., с. 355.

²⁵ ISIC, Rev. 3 (Руско издание: “Международная стандартная отраслевая классификация всех видов экономической деятельности. ООН. Статистические документы. Серия М, №4”).- St/ESA/Ser.M/Rev. 3, 1989.

и горското стопанства и риболов; руди и материали; електроенергия, газ и водоснабдяване; обработваща промишленост; строителни работи и съоръжения, земя; търговски услуги, услуги от транспорта и съобщенията, бизнес-услуги и т.н.; комунално стопанство, социални и индивидуални услуги; държавно управление; коригиране на вносната продукция; преки покупки от чужбина, извършени от резидентите; общо продукция (в т.ч. за пазарна, произведена за собствено крайно използване и др. непазарна продукция).

Данните по стълбове се отнасят за резултатите – общо по цени на купувача, търговски и транспортни надценки (добавки, начисления); данъци върху продуктите; субсидии на продуктите (-) и всички ресурси (по базисни цени).

В таблицата за междинното потребление се съдържа информация за използваната продукция, както в таблицата “Ресурси-използване”, допълнена с данни за: брутната добавена стойност; заплащането на труда на работниците; данъците минус субсидиите за производство и внос; данъците върху продуктите; субсидията за продуктите; другите данъци минус субсидиите за производството и внос; смесените доходи, нето; печалбата и приравнените към нея доходи, нето; потреблението на основния капитал; смесения доход, бруто; печалбата и приравнените към нея доходи, бруто; общо произведената продукция; разходите за труда; брутото натрупване на основния капитал; запасите на основните фондове в края на периода.

По стълбовете се съдържа информация за: всички получени резултати от производството по цени на купувача; търговски и транспортни надценки (добавки, начисления); данъците върху продуктите; субсидиите на продуктите (-); всичките ресурси (по базисни цени); пазарната продукция; за произведената продукция за собствено използване; общо за отрасъла; износа и разходите за крайно потребление.

Системата прави разлика между пазарна продукция, продукция, произведена за собствено ползване и друга непазарна продукция. Тази продукция се подразделя по видове.

Пазарна продукция се отнася за: Селско и горско стопанства, ловно стопанство, риболов; Добивна промишленост и разработване на кариери; Обработваща промишленост, електроенергия; Строителство; Търговия на едро, ремонт на транспортни средства, битова техника, хотели и ресторанти; Транспорт, складово стопанство, съобщения; Дейност на финансови посредници, операции с недвижими имоти и други делови услуги; Образование, здравеопазване и социални услуги и Общо пазарна продукция.

Продукция, произведена за собствено крайно използване, се състои от продукцията на: селско и горско стопанства, риболов; строителство; операции с недвижимо имущество, услуги за домакинствата; продукция за собствено крайно използване и общо.

Друга непазарна продукция е резултат от дейността на: образование, здравеопазване и социални услуги; държавно управление, отбрана, задължително социално застраховане и др. Тя е **Общо за отраслите** и **Общо за цялата икономика**. Информация има и за коригиране на износа; износ на стоки; износ на услуги; разходи за крайно потребление; домакинствата; нетърговски организации за домакинствата и общо.

Към Сектор органи на държавното управление се отнасят разходите за: колективно потребление; индивидуално потребление; общо натрупване; общо натрупване за основния капитал; изменение на запаса на материални оборотни средства; придобити минус излезлите ценности.

Информацията за видовете използване на стоките и услугите и за структурата на разходите в отраслите се намира в таблицата Използване. Тя се състои от три квадранта: междинно използване, крайно използване и използване на добавената стойност.

Квадрантът междинно използване съдържа данни за междинното потребление по цени на купувач. По стълбовете има информация за отраслите, а по редовете - за продуктите. Данните за транспортните и търговските надценки, данъците и субсидиите се включват в междинното използване на продуктите, защото те се оценяват по цени на купувача. За да се анализират тези надценки, се съставя таблица за тяхното определяне и анализиране²⁶.

Таблицата Ресурси-използване: търговски и транспортни надценки, данъци и субсидии на междинното и крайното използване на продукцията се съставя **за междинно потребление** на отраслите (по ISIC).

По редовете на тази таблица могат да се намерят данни за използването на продукцията, както в таблицата "Ресурси – използване" за отрасловата продукция, допълнена с преките покупки от чужбина, направени от резидентите, преките покупки на вътрешния пазар, направени от нерезиденти, общата сума на търговските надценки, общата сума на транспортните надценки, общата сума на данъците върху стойността на продуктите, общата сума на субсидиите за продуктите.

Коригирането става чрез преките покупки от чужбина, направени от резидентите и преките покупки на вътрешния пазар, осъществени от нерезидентите.

Квадрантът, отнасящ се до използването на добавената стойност, съдържа данни за издръжката на производството без междинното потребление. Към основните видове използване на добавената стойност се включват: а) заплащането на труда на работниците; б) данъци без субсидии за производството и вноса; в) потребление на основния капитал; г) чист смесен доход и чиста печалба и приравнените към нея доходи.

В таблицата на Ресурсите за всеки отрасъл се показва произведената от него продукция, данни за междинното потребление (по продукти) и общата сума на добавената стойност. Характеристиките за използването на **добавената стойност се представя в таблицата на Използването.**

Данните в таблицата на Ресурсите се изразяват в базисни цени. Добавени са три стълба, които характеризират съвкупния обем на ресурсите по цени на купувача. Така се постига сравнимост с данните в таблицата на Използването, които са представени също по цени на купувача. Следователно при съставянето на таблица Ресурси-използване се осигурява сбалансираност между двете страни чрез коригиране на аналогични видове. Така напр., ако се променят данъците с изключение на субсидиите на

²⁶ Система национальных..., с. 68.

продуктите, е необходимо да настъпят промени в търговските и транспортните надценки на продуктите.

Сбалансираност на данните от таблиците Ресурси-използване на продукцията се осигурява по-прецизно чрез съставянето на две допълнителни таблици. Първата от тях е спомагателна на таблицата на Използването. Чрез нея се описват ресурсите и използването на междинното и крайното използване на продукцията на отраслите, т.е. на търговските и транспортните надчисления (добавки), а както и данъците и субсидиите.

Втората таблица²⁷ е алтернативна на таблицата на Използването в базисни цени. Тя представлява кръстосана класификация на статиите в сметка Производство по отрасли и по институционални сектори. В нея се съдържа информация за нефинансовите и финансовите корпорации, за органите на държавното управление, за нетърговските организации, обслужващи домакинствата, за домакинствата и общо за икономиката по показателите: произведена продукция, междинно потребление и компоненти на добавената стойност. Тя се отнася за пазарната продукция; продукцията, произведена за собствено крайно използване; др. непазарна продукция; междинно потребление; брутна добавена стойност; заплащане на труда на работниците; данъци минус субсидии за производството и внос; печалба и приравнените към нея доходи, нето; потребление на основния капитал; печалба и приравнените към нея доход, бруто.

Добавената стойност и нейното използване чрез кръстосана класификация по отрасли и по сектори се представя в квадранта на използване на добавената стойност в таблицата на Използването по сектори. Данните в нея описват корелацията между секторите и следните отрасли: нефинансови корпорации, финансови корпорации, органи на държавното потребление, нетърговски организации, обслужващи домакинствата и самите домакинства.

За всеки отрасъл в таблицата на Ресурсите се посочва произведената продукция от него по продукти, междинното потребление по продукти и общата сума на добавената стойност и характеристиките на използването на добавената стойност в таблицата на Използването. В последния стълб на таблицата се съдържат данни за цялата икономика в агрегиран вид. Така **БВП може да се определи пряко от таблицата на Използването чрез пресичане на реда на съвкупната брутна добавена стойност и стълба с данните за цялата икономика.**

Други характеристики на таблица Ресурси-използване са **крайното потребление, потреблението на основния капитал, смесеният доход, печалбата и приравненият към нея доход** и т.н.

Основната концепция на потреблението в Системата е фактическото крайно потребление. То се намира чрез придобиване, а не чрез разход. Така крайното потребление на сектор "органи на държавното управление" е равно на разхода на крайното потребление.

²⁷ Пак там, с. 372.

Потреблението на основния капитал и общото натрупване на основния капитал се класифицират по видове основни фондове²⁸.

Смесеният доход, печалбата и приравненият към нея доход представляват балансиращи статии. Смесеният доход е термин за обозначаване на балансиращата статия на сметка образуване на дохода от производството, осъществено в сектора "домакинства" (некорпоративните предприятия) без собствениците на жилища, произвеждащи услуги за собствено потребление.

2.3. Производни и аналитични таблици Разход-производство

Таблица Ресурс-използване може да служи за аналитични и статистически познавателни цели. За тяхното постигане се съставят специалните таблици: Ресурси-използване на крайното и междинното използване в базисни цени, разграничено в зависимост от пазарна или непазарна продукция по отрасли, Ресурси-използване на крайното и междинното използване в базисни цени, матрицата на вноса в базисни цени и т.н.

За съставянето на необходимите аналитични таблици Разход-производство трябва да се спазват следните изисквания:

а) цените на купувача, отнасящи се към използването, следва да се разложат на базисни цени, данъци, субсидии, търговски и транспортни надценки и след това да премине към анализ на тези компоненти;

б) да се разграничи използването на вносната продукция и на продукцията на производителите-резиденти;

в) данните в стълбовете и редовете трябва да съответстват на една и съща класификация, т.е. да характеризират преки връзки (продукт-продукт или отрасъл-отрасъл), а не косвени (продукт-отрасъл). За да се получи ясна представа за производствените дейности, е необходимо към посочените да се добавят още таблиците: 1) Ресурси-използване: крайно и междинно използване в базисни цени, при разграничение на продукцията на пазарна и непазарна и по отрасли съгласно НОК (Междинно потребление); 2) Ресурси-използване: крайно и междинно използване в базисни цени по отрасли съгласно НОК (Междинно потребление) и 3) Матрица на вноса, базисни цени. Междинно потребление. (Единици еднородно производство).

В първата от тези таблици се съдържа информация за използваната продукция на отраслите, а по стълбовете за: цялото използване (в базисни цени); търговските и транспортните надценки; данъците минус субсидиите на продуктите; пазарната продукция по видове, произведената продукция за собствено потребление, износа на стоки и услуги, разходите за крайно потребление по видове и за общо натрупване по видове.

При статистическия анализ се приемат две допускания: еднообразна технология при производството на всеки продукт; съществуване на линейна производствена функция с фиксирани коефициенти. Тези допускания са крайно абстрактни, защото не могат да се намерят начини за агрегиране на

²⁸ Моргенщайн, О. О точности экономико-статистических наблюдений. Москва, Статистика, 1968 (превод от английско оригинално издание "On the Accuracy of Economic Observations. Princeton, New Jersey, 1965").

продуктите, което да охарактеризира приблизително точно съответстващата им технология на производството.

За оценяване на операциите между производители и потребители е необходимо също да се използват базисни цени за стойностни оценки както за разходите, така и производството при анализиране на взаимовръзката разход-производство. Това се постига чрез съставянето на следващите две спомагателни таблици .

Чрез тези таблици на използването в базисни цени се съставят алтернативни статистически таблици на използването, които са следващата стъпка при образуването на аналитичната таблица Разход-производство. Информацията по редове се допълва за: брутната добавена стойност, заплащане на труда на работниците данъци минус субсидии за производство и внос, данъци върху продуктите, субсидия за продуктите, др. данъци минус субсидии за производство и внос, смесени доходи (нето), печалба и приравнените към нея доходи (нето), потребление на основния капитал, смесен доход (бруто), печалба и приравнените към нея доходи (бруто) и общо произведена продукция.

В разгледаните досега таблици Ресурси-използване вносните продукти се представят в таблицата на ресурсите, без да са посочени видовете използвания в таблицата на използването. За да се анализират разходите и производството, е необходимо да се отчете вносната продукция:

- като се класифицират купувачите;
- нейното подразделяне на допълваща и конкурираща;
- чрез използване на отделна таблица Разход–производство, отнасяща се до вносната продукция.

За построяването на аналитичната таблица Разход-производство в СНС се използва отделна таблица. Тя представлява таблица от вида Разход-производство, но се отнася за вносната продукция. Информацията по редове се отнася за ресурсите чрез използване на: продукцията на отраслите селско и горско стопанства и риболов, руди и материали, електроенергия, газ и водоснабдяване, обработваща промишленост, строителни работи и съоръжения, земя, търговски услуги, услуги от транспорта и съобщенията, бизнес – услуги и т.н., комунално стопанство, социални и индивидуални услуги, държавно управление, коригиране на вносната продукция, преки покупки от чужбина, извършени от резидентите²⁹:

По стълбовете на тази таблица се съдържа информация за: 1) всички ресурси по цени на купувача, търговски и транспортни надценки (добавки, начисления), данъци върху продуктите, субсидии на продуктите (-), всичко ресурси (по базисни данъци), 2) пазарната продукция, 3) произведена продукция за собствено използване, 4) общо за отрасъла, 5) износ на стоки и услуги, 6) разходи за крайно потребление и 7) общо натрупване.

Форматът на матрицата на вноса по базисни цени е, както на симетричната Продукт-продукт, т.е. има еднакъв брой редове и стълбове. Тази таблица е ориентирана към продукти, а не към отрасли. Чрез данните в нея могат да се определят технологичните коефициенти на вътрешните и

²⁹ Система национальных..., с. 378.

външните компоненти в СНС. Сумирането на данните по стълбове спомага да се получава класификация на вноса по купувачи, а не по продукти.

Аналогично на матрицата на вноса по базисни цени може да се състави таблица Отрасъл-отрасъл. Нейните елементи изразяват какви отрасли използват продукцията на други отрасли.

Таблица Продукт-продукт може да се изготви в два варианта:

а) таблица Разход-производство за Продукт-продукт в базисни цени ;

б) таблица Разход-производство за Продукт-продукт, в която потоците продукция, произведена от производителите-резиденти, се отделят от вносната продукция.

Таблица Продукт-продукт се състои от три квадранта. Първи квадрант изразява междинното потребление. В него по редовете се представят продуктите, а по стълбовете – еднороден вид дейност. Втори квадрант описва крайното потребление. Трети квадрант показва използването на добавената стойност.

Посредством тази таблица се намира **БВП по метода на производството** и представлява сума на общата добавена стойност по продукти (еднороден вид дейности) в базисни цени плюс статията на данъците без субсидиите на продуктите. Тези данни се намират в реда за обща брутна добавена стойност.

Прилагайки отчетно-статистическия апарат за обхващане на производството, се стига до получаването на основните икономически показатели. Те са:

- **БВП по метода на крайното използване (разходите)** е сума от категориите крайно използване по цени на купувача (вносът се отчита със знак минус). Тези данни се показват в реда на съвкупното използване.

Симетрична таблица Разход-производство за “продукт-продукт” в базисни цени съдържа по редовете информация за ресурсите чрез използване на: продукцията на отраслите селско и горско стопанство и риболов, руди и материали, електроенергия, газ и водоснабдяване, обработваща промишленост, строителни работи и съоръжения, земя, търговски услуги, услуги от транспорта и съобщенията, бизнес – услуги и т.н., комунално стопанство, социални и индивидуални услуги, държавно управление, коригиране на вносната продукция, внос на стоки и услуги, цялостно използване (базисни цени), данъци върху продуктите минус субсидиите, цялото използване по цени на купувача, брутната добавена стойност, заплащане на труда на работниците, данъци минус субсидии за производство и внос, данъци върху продуктите, субсидия за продуктите, други данъци минус субсидии за производство и внос, смесени доходи (нето), печалба и приравнените към нея доходи (нето), потребление на основния капитал, смесен доход (бруто), печалба и приравнените към нея доходи (бруто) и общо произведена продукция.

Информацията по стълбовете се отнася за междинното потребление по отрасли, разходи за крайно потребление, общото натрупване, износ и внос, коригиране, данъци минус субсидии за продуктите и общо за цялата икономика.

- **БВП по метода на дохода** се определя чрез сумиране използването на общата добавена стойност. Тези данни са в стълба за цялата икономика, общо.

Таблица Ресурси-използване е основа за построяване на аналитичната таблица Разход-производство. Чрез нея се осигурява ефективен инструмент за изчисляване и проверка на правилността на националните сметки.

При анализа на таблица Разход-производство може да се получава **показателят брутна добавена стойност в постоянни цени чрез използване на метода на двойното дефлиране** като разлика между следните величини:

а) стойността на количеството продукция, дефлирана с индекса на цените на произведената продукция;

б) стойността на междинното потребление, дефлирано с индекса на цените на съответните въведени ресурси.

Таблица Разход-производство в базисни цени за “продукт-продукт”, при разграничение на вносна от вътрешна (национална) продукция съдържа по редове същата информация, както в симетричната таблица Разход-производство за “продукт – продукт” в базисни цени, но в нея става с отчитане на износа.

Чрез данните на тази таблица може да се получат и изследват: 1. производството; 2. структурата на търсенето, коефициентите на износа и т.н. 3. заетостта; 4. цените и издръжката на производството; 5. необходимия внос; 6. инвестициите и капитала; 7. износа; 8. енергетиката; 9. околната среда; 10. чувствителността.

За описанието на тези показатели се изчислява обратната матрица, коефициентите на преките и косвените разходи. Структурата на разходите в стълбовете на таблица Разход-производство показва какви са междинните и други разходи, необходими за производството на съответната продукция.

В таблицата на коефициентите се отчита величината на всеки продукт, използван като фактор на производството на единица реализирана продукция. Чрез решаването на основните уравнения (Леонтиев модел) се получава обратната Леонтиева матрица. Тя разкрива съвкупното въздействие на съответното търсене върху продукцията на всички останали производители. В стълбовете на тази матрица се получават необходимите разходи (преки и косвени) за производството на единица продукция. Тази матрица позволява също да се анализират измененията на цените, на обусловеното изменение на издръжката или изменението на данъците и субсидиите на продуктите. Нейното значение е съществено за определяне на равнището на вноса. Това е важно за нашата икономика, за която платежният баланс налага да се ограничава вносът.

Въз основа на таблица Разход-производство се намира търсенето на дълготрайни материални активи, съпоставяйки таблицата на инвестициите с произведената продукция. С не по-малко значение за нашата икономика е да се знае съотношението между износ и необходимите преки и косвени фактори за производството. Тази таблица може да се използва **за изчисляване и изследване на основни икономически показатели**. Така напр. да се определи енергетическото съдържание на различните продукти на междинното и крайното търсене, т.е. да се намерят преките и косвени

енергийни потребности въз основа на “енергетическата” матрица (във физическо и стойностно измерение).

В сметка Производство се съдържат сметка Натрупване, сметка Операции с капитала, финансова сметка, сметка Други изменения в обема на активите и балансът на активите и пасивите. Сметка Останалия свят съдържа информация за външни операции със стоки и услуги, за външните първични доходи и за текущите трансфери, за операции с капитала, изменение на активите и пасивите и на чистата стойност на капитала и др. изменения в обема на активите. Тези сметки са спомагателни при охарактеризиране на производството. Поради това не се разглеждат в изследването.

2.4. Познавателен анализ

В познавателно отношение структурните разрези, в които СНС обхваща производството, зависят до голяма степен от необходимостта да се наблюдават и обобщават данните в таблиците и сметките за потребностите на икономическия анализ. Тяхното съдържание е в зависимост от критерия на наблюдението и изискванията на анализа. Нашето заключение е:

- от подбора на отчетно-статистически апарат (сметки, таблици и схеми) зависи как ще се обхваща производството в българската статистика;
- броят и видът на таблиците и сметките предопределят обхващането на производството. Те са съществени определители за нея;
- от степента на детайлизация на обектите (сектори, подсектори, отрасли, подрасли и общо за националната икономика) в таблиците и сметките се получава реална представа за производството;
- в таблиците и сметките се съдържат основните показатели за производствената сфера. От равнището на тяхната интерпретация зависи вземането на управленски решения.

При анализирането на разходите за производството - междинното потребление се достигна до следните изводи:

1. Тъй като произведените стоки са материални обекти, за които има търсене и върху тях се установяват права на собственост, то те могат да се предоставят от една на друга институционална единица при осъществяване на пазарни сделки. Търсенето на стоките зависи от техните потенциални възможности да удовлетворяват потребности на институционалните единици и на домакинствата или да се използват за производство на други стоки и услуги.

2. Услугите не са материални обекти, но върху тях може да има право на собственост. Реализацията на услугите и тяхното производство са взаимосвързани. Те могат да са резултат от разнородна дейност, осъществявана от производителите им по искане на потребителите. Моментът на завършването на производството на услугите обикновено съвпада с момента на тяхното предоставяне на потребителите им.

3. Междинните разходи се отчитат и оценяват в момента, когато съответстващите стоки и услуги се използват в производството, а

произведената продукция се отчита и измерва в момента на завършване на тази процес. Определянето на разходите и произведената продукция, тяхното измерване и оценяване има особено значение в Системата. То е причината, поради която се разглежда отново произведената продукция и върху някои особености при нейното идентифициране.

4. Някои стоки и услуги, създадени в процеса на производството, се използват за други процеси в заведенията в рамките на определен период. Тези стоки и услуги не се включват в отчитания обем продукция на заведенията. Така тя не се прибавя към произведената продукция. Следователно продукцията като основно понятие в Системата не характеризира процеса на производството, а само производствената единица – заведение или предприятие. Следователно в сметка Производство произведената продукция представлява сума от същата на заведенията или предприятията, а не отразява резултата от производствените процеси. В състава на тази продукция се включват стоките и услугите, създадени от заведенията, когато те се използват от други институционални единици. Когато предприятието се състои от няколко заведения, тогава неговата продукция се изчислява като сбор от продукцията на съставните му части (заведенията). Продукцията се отчита в крайния момент на наблюдението (месец, тримесечие, година).

5. Много често производството на даден вид продукция има продължителен период, който излиза извън периода на наблюдение и отчитане. Тогава се приема, че производството се осъществява непрекъснато, а то се отразява в СНС като незавършено производство. Като примери могат да се посочат - производството на някои видове селскостопанска продукция или крупни обекти с продължителен период (сгради, кораби, централи, ТЕЦ, ВЕЦ и др.). Тази продукция се отчита в момента на завършването ѝ. Когато производственият цикъл на дадена продукция обхваща повече от два отчетни периода, тогава тя се приема за незавършено производство в края на всеки от периодите.

6. Възможно е продукцията, която не е завършена и се приема за такава, да се включва в готовата продукция и да се продава на пазара. Тогава произведената по този начин продукция е готова според СНС.

7. Произведените стоки и услуги могат да се използват в производството на продукти по различен начин. Продукцията на някои видове производители на услуги (финансови посредници, търговци на едро и др.) имат специални характеристики. Една от тях е, че те се използват в момента на тяхното производство. Тогава те подлежат на отчитане в Системата, ако:

а) те се продават на икономически значими цени;

б) чрез тази продукция се заплаща на работниците за извършената от тях работа при производството на друга продукция;

в) тази продукция влиза в състава на запаса на производителя до следващото ѝ предаване. Същото е, ако тя се използва като полуфабрикат, който се насочва към запаса. Тогава тази продукция се отнася към незавършеното производство;

г) продукцията на едно заведение се включва в производството на друго заведение от същото предприятие и тя се използва там за междинни производствени разходи;

д) продукцията се задържа от нейния производител за собствено потребление, т.е. тя не напуска пределите на производството си, но има краен потребител и цена.

Според нас, спазвайки горните изисквания, при отчитането на продукцията в разгледаните по-горе таблици и общо в СНС би могло да се постигне по-адекватно обхващане на произведената продукция в институционалните единици и сектори.

8. В междинното потребление не се включват физически и морално износените елементи на основния капитал. Следователно в сметка Производство на страната на ресурсите се отразява само произведената продукция, а на страната на използването – само междинното потребление.

9. Аналитичните възможности на сметка Производство се свеждат до: съставяне на таблица, в която да се съдържа информация за произведената продукция, междинното потребление и добавената стойност.

Порядъкът на съставянето на тази сметка има голямо влияние върху Системата, защото данните за дохода като резултат от производството, се използват в следващите сметки. Системата информация, съдържаща се в сметка Производство, има значение при изясняването на принципа за измерване на производството в СНС. Нейното съставяне е необходимо условие, за да се изясни съдържанието на основните понятия – произведена продукция, междинно потребление, добавена стойност и как те се изчисляват за сектори и за отрасли.

10. От данните в таблицата Разход-производство могат да се изчислят много икономически показатели, които се включват в СНС. Те се отнасят до видовете произведена продукция, междинното потребление, добавената стойност и т.н. Анализът на данните, съдържащи се в разглежданата таблица, може да се използва за установяване на връзката между равнището на крайното търсене и количеството продукция. Съществуват три етапа в този анализ. Те се отнасят до: сметка Стоки и услуги; таблица Ресурси-използване; аналитични таблици Разход – производство.

11. Таблица Ресурси-използване може да служи за основа при анализа на “разход-производство”, за построяване на модели, необходими за икономическия анализ. Тази таблица се нарича статистическа таблица на ресурсите и използването. Тя служи като междинен етап между изходните статистически данни при съставянето на симетричните таблици.

Налице са редица **затруднения** при съставянето на таблиците и сметките. Те произтичат от:

1. обединяването на заведенията в отрасли. Институционалната единица се разбива на една или няколко заведения, всяко от които се занимава с един вид производствена дейност на едно място. Отрасълът е сбор от заведения, извършващи един и същ вид производствена дейност. Ако заведението извършва няколко видове дейности, за него се разграничават основна, вторична и спомагателна дейност. Това става, ако се приеме, че:

а) основната дейност на заведенията е тази, когато нейната брутна добавена стойност е по-голяма от брутната добавена стойност на всяка друга дейност, реализирана в рамките на същата институционална единица;

б) вторична е дейността, която се осъществява в допълнение към основната;

в) чрез спомагателната дейност се създават условия за осъществяване на другите видове дейности в предприятието.

Това деление води до грешки, дължими на разграничаването на продукцията по видове, от определянето на съответстващата им част от добавената стойност, разходите за съответните ресурси и т.н. Това силно влияе върху коректността при обособяването на статистическите единици на наблюдение.

2. Заведенията, които влизат в състава на определен отрасъл, могат да извършат основна или второстепенна производствени дейности.

Тъй като е възможно няколко заведения да принадлежат на една и съща институционална единица, а те да бъдат отнесени към една или друга институционална единица, тогава е редно да се установи връзката между производствените дейности на отраслите и на институционалните сектори. Продукцията, произведена от някоя институционална единица, е равна на сумата от продукциите на всички заведения, влизащи в състава на разгледаната институционална единица. Така продукцията, която се доставя и реализира между заведенията в границата на дадена институционална единица, не позволява да се разкрие взаимовръзката и съдържанието на отраслите и секторите. Преодоляването на тези затруднения може да стане чрез съставянето на таблица, чрез която се прави кръстосана класификация на добавената стойност и нейното използване по отрасли и сектори.